

Via verledens

vooruit

Green paper: Zeespiegeltoekomst
en watererfgoed

dr. Adriaan Duiveman

Corvus Historical Consultancy, KU Leuven

Voor Kenniscentrum Watersnoodmuseum, Ouwkerk

KU LEUVEN

corvus

Samenvatting

- Veel Nederlanders denken dat hun land gaat veranderen door zeespiegelstijging, maar weten niet hoe het er precies uit gaat zien. Verschillende scenario's zoals grote nieuwe landaanwinningsprojecten, terugtrekken op terpen of het volledig verdwijnen van Nederland onder de zeespiegel blijken niet zo makkelijk in te beelden.
- Dit toekomstdenken is echter belangrijk voor (1) het waterbewustzijn van burgers en (2) voor het democratische debat over onze toekomst.
- Een manier om toekomstscenario's voorstelbaar te maken, is door deze te koppelen aan het verleden. Dat kan op twee manieren:
 1. Historische analogieën: Toekomstscenario's vergelijken met historische waterbeheerpraktijken.
 2. Historische waterverhalen: Erkennen dat de toekomstscenario's onderdeel zijn van langere, historische waterverhalen die al eeuwen verteld worden in de Nederlandse delta en die verhalen in een nieuwe vorm vertellen.
- Dit rapport onderscheidt drie grote, historische waterverhalen die verleden, heden en toekomst verbinden:
 1. Apocalyptisch
 2. Territoriaal
 3. Amfibisch
- Dit rapport bepleit het opzetten van routes — virtueel en fysiek — waarin deze verschillende waterverhalen verteld worden aan de hand van materieel watererfgoed. Burgers worden tijdens deze routes aangemoedigd om, met historische kennis, verschillende toekomsten samen te verkennen.

Inhoud

	Ten geleide	5
	1. Inleiding	6
	2. Toekomstdenken met een historische omweg	10
	3. Analogieën en verhalen	14
	4. Apocalyptisch verhaal	16
	4.1. Plompe Toren van Koudekerke	18
	4.2. Schokland	19
	5. Territoriaal verhaal	20
	5.1. Cruquius	22
	5.2. Afsluitdijk (Het Vlietermonument)	23
	6. Amfibisch verhaal	24
	6.1. Terpen, wierden en de Halligen	26
	6.2. Paalwoningen van Marken	27
4	7. Discussiepunten	28
	7.1. Onzekerheden over de toekomst	28
	7.2. Angst en hoop	29
	7.3. Waterverhalen en identiteiten	30
	8. Advies	34
	8.2. Voorbeeldproject 1: Nationale reportagereeks op YouTube	34
	8.3. Voorbeeldproject 2: Fietsroute Waterland van Friesland	35
	8.3. Voorbeeldproject 3: Bustour IJsseldelta	36
	9. Bronnen	37
	9.1. Geïnterviewden	37
	9.2. Advies	37
	9.3. Geciteerde literatuur	37
	9.4. Verantwoording afbeeldingen	40
	Colofon	43

Ten geleide

Dit document gaat over eeuwenstreckende verhalen met abstracte personages, grootse plotlijnen en wijze lessen. Tegelijkertijd gaat het over plekken; plekken die juist heel concreet en tastbaar zijn. En onder dit alles zit één vraag: hoe kunnen we het verleden inzetten om burgers te laten nadenken over onze toekomst?

Dit document is een *green paper*. Dat is een hippe consultancy- en denktank-term voor een papieren gespreksstarter. Met een *green paper* kan de historisch consultant de hort op en langs organisaties, professionals en andere interessante stemmen gaan om verdere informatie op te halen om uiteindelijk een definitief rapport te schrijven. Als u dit ontvangt, bent u dus een van die interessante stemmen. Ik ben heel nieuwsgierig naar wat u ervan vindt.

Onder het *green paper* hangt een groter rapport dat nu in de maak is. Voor dit rapport interview ik communicatie- en erfgoedprofessionals, duik ik in de wetenschappelijke literatuur (met verassend veel sociale psychologie) en bouw ik voort op mijn eigen historisch onderzoek. De formele ontvanger is het Watersnoodmuseum en haar nieuwe Kenniscentrum. Van daaruit is het geadresseerd aan twee grotere doelgroepen. De eerste bestaat uit alle mensen die zich bezighouden met de communicatie van waterstaatsorganisaties. De tweede bestaat uit erfgoedprofessionals die zich ontfermen over watererfgoed. Dit document en het uiteindelijke rapport willen de twee doelgroepen verbinden, uitdagen en prikkelen.

Adriaan Duiveman

Leuven, 17 december 2024

1. Inleiding

Nederland zal er anders uit gaan zien. Daar zijn veel inwoners van overtuigd. In een representatieve enquête van onderzoeksbureau Kantar uit 2020, in opdracht van het Hoogwaterbeschermingsprogramma, gaf ruim twee op de vijf ondervraagden aan dat ze denken dat hun achter-achter-kleinkinderen zullen wonen in een onherkenbaar veranderd land.¹ De ondervraagden waren het er echter niet over eens hoe dat land er dan uitziet. Voor de verschillende scenario's die de Kantaronderzoekers aan de deelnemers voorlegden — een gigantische stuwwand of juist terugtrekken op terpen — bleek geen meerderheid. Een kwart gaf telkens antwoord met 'geen idee'.

Waterstaatsorganisaties en watererfgoedinstellingen willen burgers waterbewust maken. Waterbewustzijn betekent dat burgers de kansen en vooral ook de risico's van het leven in een delta kennen, ervan doordrongen zijn en ernaar handelen.² Kansen en risico's zijn altijd projecties op de toekomst. Waterbewustzijn vereist dus toekomstdenken; helemaal wanneer de kansen en risico's van het water veranderen. De klimaatcrisis vraagt om grootschalige adaptatieplannen en mogelijk, op termijn, de bijbehorende ingrepen in ons landschap. Voor zowel waterbewustzijn als het democratische debat over de toekomst is verbeelding nodig. En voor die verbeelding, zo betoog ik, moeten we naar de andere kant van de tijd: de geschiedenis.

In 2019 presenteerde het Delftse hydrologieinstituut Deltares vier 'adaptatiepaden' voor als de zeespiegel meters stijgt.³ Hoe moeten we Nederland dan, in 2100, vormgeven? Wat beschermen we? En wat niet? De vier 'oplossingsrichtingen' gaven antwoord op die vragen. Ze kregen de namen (1) Beschermen Open, (2) Beschermen Gesloten, (3) Zeewaarts en (4) Meebewegen.⁴ In die laatste twee kwamen respectievelijk nieuwe landwinning en oude terpen terug. Zeewaarts en Meebewegen breken het meest met de hedendaagse vormen van waterbeheer. Ze staan daarom centraal in dit rapport, omdat ze meer dan de Beschermscenario's verbeelding vereisen.

1 Thiel en Mol, 'Waterbewustzijn van de Nederlandse bevolking', 24.

2 Boer, Goosen, en Huiteman, 'Bewust werken'.

3 Haasnoot e.a., 'Strategieën'.

4 Recent is er nog een nieuwe oplossingsrichting bijgekomen in het Deltaprogramma: Nature Based Solutions, kortweg 'NBS'. Echter, omdat deze veel overlap vertoont met 'Meebewegen' en wat ik later het 'amfibische verhaal' noem, ga ik er hier niet verder op in.

Nederland over 100 jaar (n= 1.073)

■ waarschijnlijk □ onwaarschijnlijk ■ geen idee

De kleinkinderen van mijn kleinkinderen kunnen straks niet meer in het Nederland wonen zoals we dat nu kennen

Heel Nederland zal omringd zijn door één grote stuwwand in de Noordzee die het zeewater naar Nederland toe controleert

Het is op de langere termijn onbetaalbaar om Nederland te beschermen tegen zeespiegelstijging en overstromingen

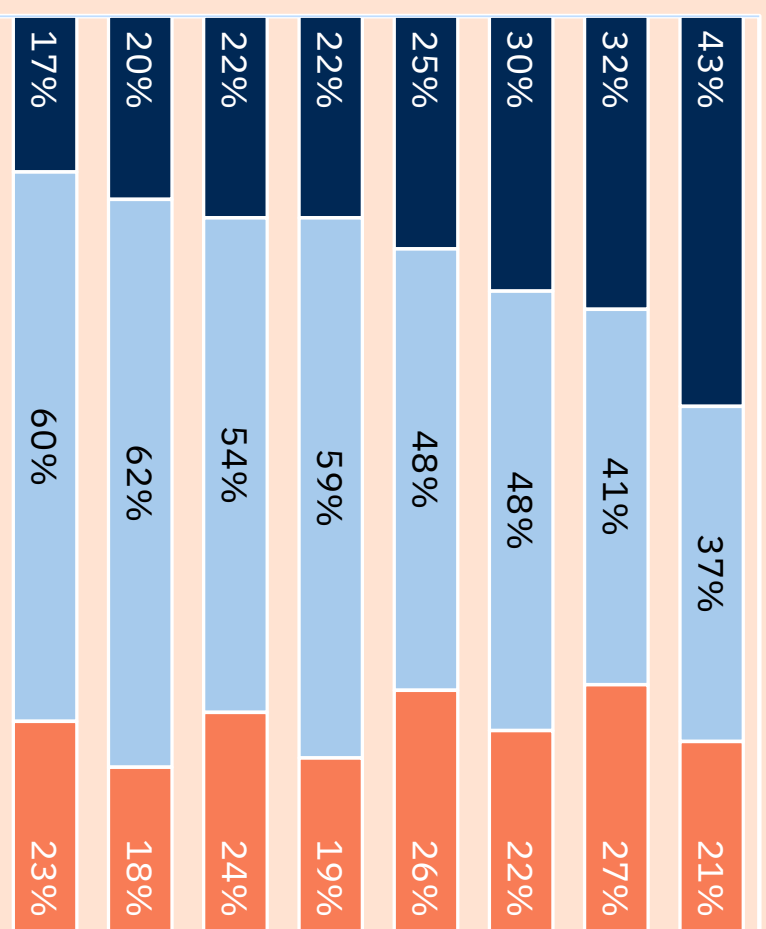
De verkeersinfrastructuur zal meer op het water plaatsvinden dan op het land

Dan ligt het merendeel van Nederland onder water

In veel delen van Nederland kun je alleen nog op grote terpen wonen

Dan is het merendeel van Nederland onbewoonbaar

Wegen zullen alleen nog maar op dijken aanwezig zijn

Figuur 1 - Toekomstbeelden van Nederlanders in %. Bron: Van Thiel & Mol, 'Waterbewustzijn van de Nederlandse bevolking: Hoogwaterbeschermingsprogramma', Kantar, 24 januari 2020', 24.

Daarnaast introduceer ik een derde toekomstbeeld welke niet door Deltares is uitgewerkt, maar dat volgens mij impliciet wel aanwezig is. Het is namelijk de negatie van de oplossingsrichtingen; het doembeeld voor als we niks doen. Ook deze nachtmerrie vereist verbeelding.

In dit rapport staan dus drie toekomstbeelden centraal die moeilijk in te beelden zijn. Toch zijn er historische precedenten die ons daarbij helpen. Praktijken van waterbeheer uit het verleden kunnen dienen als historische analogieën — parallellen — voor toekomstige, vergelijkbare tactieken. Daarnaast passen de scenario's in grotere waterverhalen die schrijvers, dichters en kunstenaars in de Nederlandse delta al eeuwen vertellen. Dit inzicht ontleen ik aan de 'waterverhalen' van neerlandica Lotte Jensen.⁵ Ik neem echter de vrijheid om te schuiven in haar terminologie en ik geef haar concept een toekomstgerichtere draai. Ik onderscheid daarmee in dit rapport de volgende drie waterverhalen:

1. Het **apocalyptische verhaal** gaat over het verdwijnen van Nederland onder de zeespiegel, een angst die al eeuwenoud is. Dit verhaal sluit niet direct aan op Deltares' oplossingsrichtingen, maar is de impliciete negatie ervan.
2. Het **territoriale verhaal** draait om technologische innovatie, een lange, historische "strijd" tegen het water en een diep gevoel van nationale trots. In dit verhaal is land "teruggeven" aan de zee onmogelijk en land creëren juist een voortzetting van een roemrijke traditie. Dit verhaal sluit aan bij adaptatiepad Zeewaarts.
3. Het **amfibische verhaal** draait om oudere manieren van "leven met water", de waarde van de natuur en menselijke bescheidenheid. Dit verhaal sluit aan bij het adaptatiepad Meebewegen.

Alle drie de verhalen zijn verankerd in het verleden. Ze werden in verschillende vormen ook al verteld door onze voorouders. Nu, in het heden, kan je ze vertellen met tastbare geschiedenis: materieel erfgoed. Tegelijkertijd gaan ze ook over de toekomst. Hoewel de Deltaresonderzoekers deze term nooit zouden gebruiken, geven de scenario's en de waterverhalen waar ze inpassen de Nederlandse natie verschillende 'lotsbestemmingen'.

In Nederland beginnen we de gevolgen van klimaatverandering te voelen. Ongemakkelijke plakzomers, het uitblijven van de Elfstedentocht en, het meest drama-

tisch, de overstromingen in Limburg in 2021 waren gevolgen van een veranderend klimaat. Toch blijft het fenomeen nog vooral een wispelturige kracht in het rijk der rekenmodellen. Er is nog veel onduidelijk over wat ons te wachten staat. Hoe onze toekomst eruit zal zien, wordt daarbij niet alleen bepaald door de hoogte van de zeespiegel, maar ook door demografische en economische ontwikkelingen en onze politieke keuzes. De lotsbestemming staat dus nog verre van vast. Exact daarom ontwikkelde Deltares meerdere oplossingsrichtingen, in plaats van één.

Ondanks alle onzekerheden zijn die toekomstbeelden niet enkel speculatie. We, Nederlandse burgers, moeten er daarom over in gesprek. We moeten toekomsten verkennen, diverse historische praktijken uit het verleden herontdekken en daarmee, zoals de bekende historica Annie Romein-Verschoor het noemde, ‘spelen met de tijd’. In tegenstelling tot de meeste communicatieadviesrapporten, pleit deze niet voor een coherent, eenduidig verhaal. Dit is daarentegen een pleidooi voor **narratief pluralisme**.

Erfgoedinstellingen kunnen meerdere verhalen over ons verleden, onze toekomst en het verband ertussen samen aanbieden. Ze kunnen, op initiatief van het Watersnoodmuseum, samen deze verhalen vertellen en burgers uitdagen om over verledens en toekomsten van de Nederlandse delta na te denken en te discussiëren.

Dit rapport bestaat uit vier delen. In het eerste zet ik uit een hoe we over de toekomst nadenken, hoe dat verband houdt met het verleden en welke rol waterverhalen hierin spelen. In het tweede deel zet ik de drie grote verhalen uit een. Bij elke verhaal noem ik twee voorbeelden van concrete erfgoedplekken waarmee dit verhaal verteld kan worden. Daarna behandel ik drie onderliggende discussiepunten. Welke rol geven we onzekerheid in de verhalen die we vertellen? Hoe gaan we om met de Nederlandse en regionale identiteiten? En welke emoties kunnen de verhalen oproepen en hoe beïnvloeden die gevoelens ons handelen? Ten slotte zet ik het advies nog eens puntsgewijs uiteen aan de hand van drie concrete voorbeeldproducten.

2. Toekomstdenken met een historische omweg

De toekomst bestaat niet. Of, wat we eigenlijk moeten zeggen: de toekomst bestaat nog niet. Hoewel we het nooit zeker kunnen weten, verwachten we dat er een ‘later’, ‘straks’ of ‘ooit’ bestaat. Deze tijd, het woord zegt het al, *komt* naar ons toe. Echter, wij mensen zijn te ongeduldig om erop te wachten. We willen de toekomst voorspellen, controleren en zelfs maken.

Sommige toekomsten zien we wel gebeuren. (Vliegende auto's, waarom niet?) Andere scenario's kunnen we ons veel lastiger voorstellen. Vanuit het heden is het echter ingewikkeld om te bepalen wat waarschijnlijk is en wat niet. Een populair model in de toekomststudies is daarom de *cone of possibilities* van de natuurkundige en futurist Joseph Voros.⁶ Hierin gaat hij er vanuit dat er altijd meerdere scenario's, meerdere toekomsten zijn. Immers, zo lang we de uitkomst nog niet weten, is er nog van alles mogelijk. Tegelijkertijd benadrukt Voros dat wij, hedendaagse mensen, maar een beperkte blik op die mogelijkheden hebben.

Voros' *cone of possibilities* verbeeldt die toekomsten als meerdere kegels — of kokers — die van het vertrekpunt in het heden uitlopen in de steeds verdere toekomst. Die overlappende kegels gaan van smal naar steeds breder. Er zijn vier overlappende kegels en eentje die net een beetje anders is.

1. De **geprojecteerde toekomsten** (*projected futures*) vormen de kleinste kegel. Dit zijn alle toekomsten die hedendaagse standaardpatronen voortzetten. Er verandert niets; de toekomst is niet anders dan een herhaling van het heden.
2. De **plausibele toekomsten** (*plausible futures*) zijn de scenario's die heel voorstelbaar zijn op grond van hedendaagse trends die we kunnen extrapoleren of uitvergrooten in de komende jaren en decennia. De toekomst is niet hetzelfde, maar nog méér van hetzelfde.
3. **Mogelijke toekomsten** (*probable futures*) zijn de toekomsten die mogelijk zijn op grond van ons huidige begrip van de wereld, maar die we niet een-twee-drie zien gebeuren. Toch zijn ze niet onmogelijk.
4. **Belachelijke toekomsten** (*preposterous futures*) zijn de toekomsten die we totaal niet zien gebeuren. Toch was ons heden waarschijnlijk een belachelijke toekomst

voor veel van onze voorouders.

5. De **gewenste toekomst** (*preferred futures*) overlappen met andere kokers. We kunnen bijvoorbeeld een toekomst wensen die we niet heel waarschijnlijk vinden. In sommige versies van Voros' model is er ook nog een andere categorie: de ongewenste toekomst.

Voros' model is een pleidooi voor toekomstdenken in meervoud en om daarin de absurditeit niet te schuwen.

Net zoals futuristen die betogen dat er meerdere toestanden bestaan, zo beweren historici dat er meerdere verledens zijn.⁷ Ze ontkennen daarmee niet het bestaan van een historische realiteit. Wat ze bedoelen is dat het verleden door verschillende mensen op verschillende manieren is beleefd, dat de ene plek de andere niet was, en dat naar gelang welke bronnen je bestudeert je verschillende verhalen over het verleden kunt vertellen. Meerdere beschrijvingen, theorieën en verklaringsmodellen over het verleden kunnen naast elkaar bestaan en — dat hopen historici in ieder geval — kunnen elk verschillende aspecten van de historische realiteit raken.

Volgens de Utrechtse sociaalwetenschapper Josie Chambers kun je de Voros' kegels daarom terugrichten in de tijd, op het verleden.⁸ Vanuit het heden kun je meerdere verledens zoeken. Bepaalde verledens kennen we goed. Die kwamen we tegen in de geschiedenislessen op school en in de populaire films in de bioscoop. Zoals we van geprojecteerde toestanden verwachten dat ze gaan gebeuren, verwachten we bepaalde geschiedverhalen aan te treffen als we naar het verleden kijken. Maar naast die bekende verhalen, zijn er ook alternatieven.

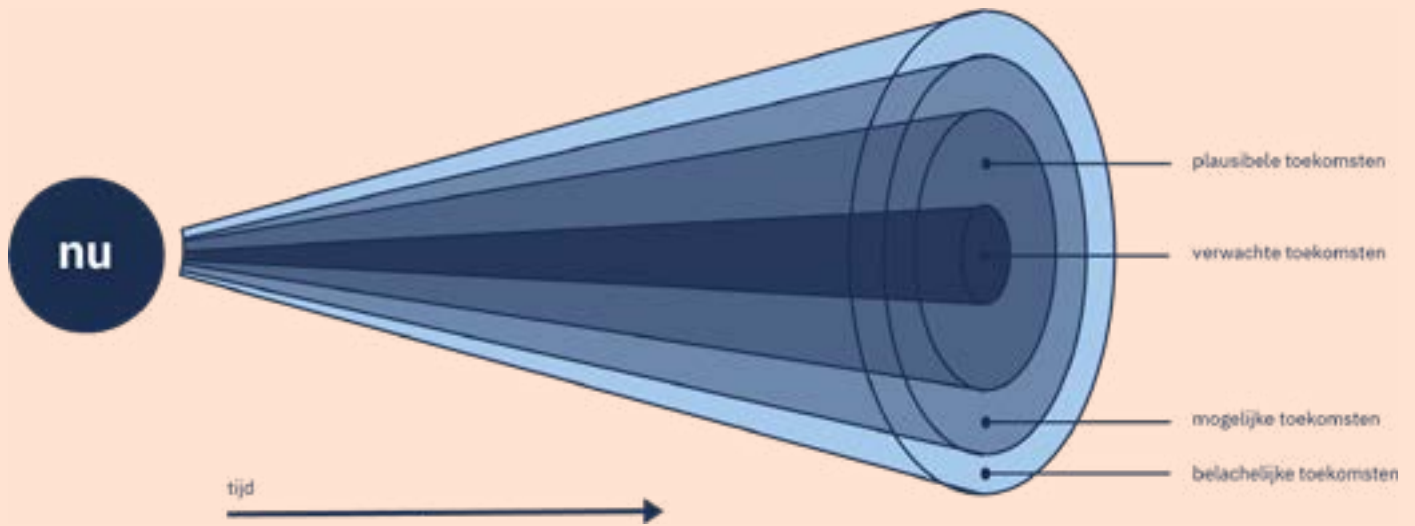
11

Deze verledens die nu voor ons onwaarschijnlijk lijken noemt Chambers 'verborgen verledens' en, nog een stapje onwaarschijnlijker, 'vergeten verledens'. In dit rapport wordt het amfibische verleden van Nederland beschouwd als zo'n verborgen verleden. Dit verleden is echter verborgen *in plain sight*. Het zit in de luiken van vloedzolders in boerderijen, in het lichte reliëf in het landschap en in de tig slaperdijken die getuigen van een historische vorm van waterbeheer die tegenwoordig 'uit de tijd' lijkt.

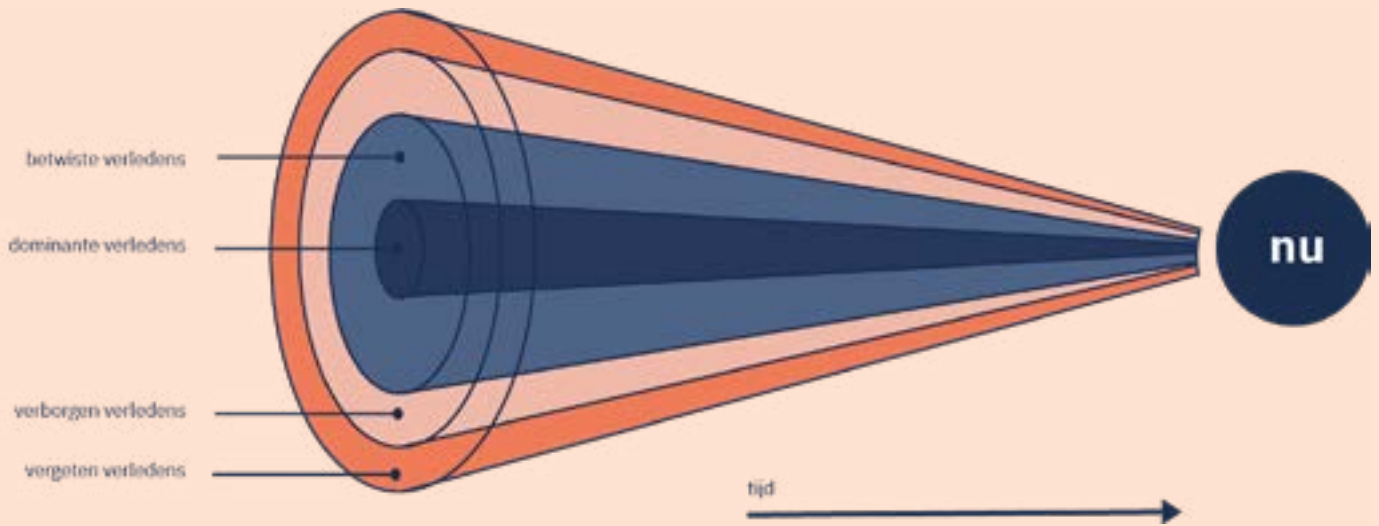
Historicus Jan Assmann maakt onderscheid tussen enerzijds 'de canon', de

7 O.a. Rosenfeld, 'Multiple Pasts'.

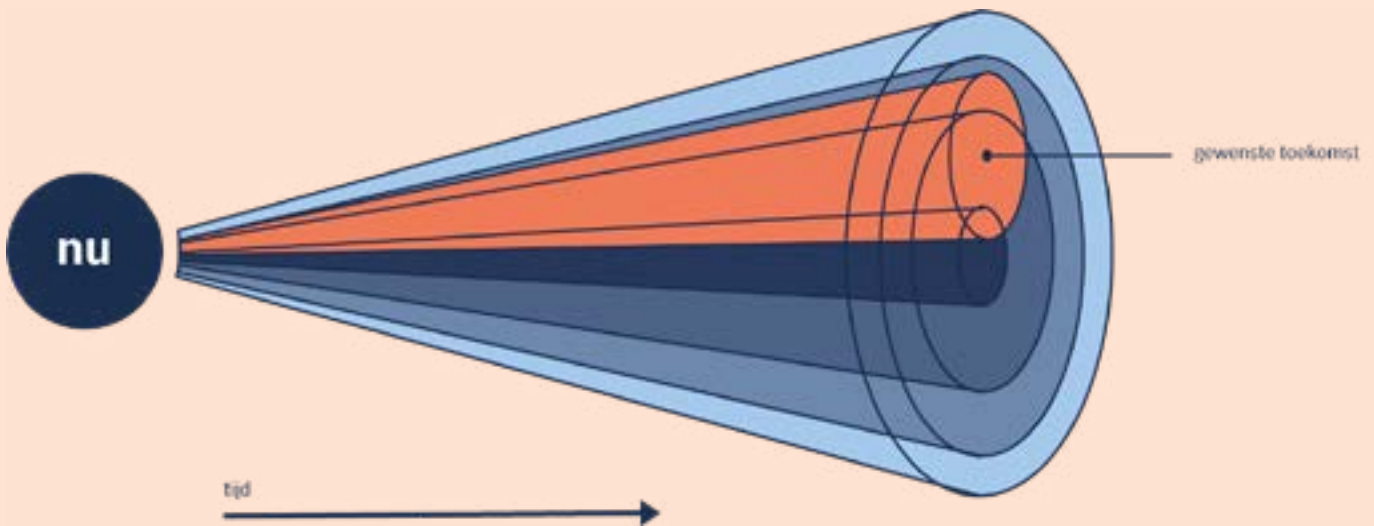
8 Chambers, 'Around the Future'.

figuur 2 - toekomstkokers van Voros

figuur 3 - verledenskokers

figuur 4 - toekomstkokers met gewenste toekomst

kennis van het verleden die de meeste mensen hebben, en anderzijds ‘het archief’.⁹ Dat laatste is niet een archief vol met eindeloze kasten vol documenten, al is dat er ook zeker onderdeel ervan. Hij bedoelt een figuurlijk archief waarin bezoekers herinneringen kunnen herontdekken en, van daaruit, naar ‘de canon’ kunnen brengen. Het Nederlandse landschap, zo zullen we later zien, ligt vol met archiefstukken die herontdekt kunnen worden. Net zoals het mogelijk is om aan onwaarschijnlijke toekomst te bedenken en wellicht zelfs te maken, is het ook mogelijk om verledens uit de vergetelheid te trekken. Beter nog, het is mogelijk om onwaarschijnlijke toekomst te verkennen vanuit vergeten verledens.

9 Assmann, ‘Memory and Culture’, 338; Assmann en Czaplicka, ‘Collective Memory and Cultural Identity’, 130.

3. Analogieën en verhalen

Er zijn twee manieren waarop we het verleden, heden en de toekomst verbinden. De eerste is door middel van zogenaamde ‘historische analogieën’. Een historische analogie is een vergelijking van een hedendaagse of verwachte gebeurtenis met een gebeurtenis uit het verleden.¹⁰ Of, om het in taalkundige terminologie te gieten: iemand brengt een ‘bron’ – een historisch fenomeen – in verband met een ‘doel’ – het nieuwe fenomeen – omdat de vergelijker overlap ziet tussen beide fenomenen. De analogie is gestoeld op de aanname dat als de gebeurtenis in één opzicht gelijk zijn, er logischerwijs meer overeenkomsten moeten zijn. Door de vergelijking met een historisch, gekend fenomeen wordt het onbekende of zelfs verwachte fenomeen begrijpelijker gemaakt. Via het oude wordt het nieuwe minder vreemd.

De tweede manier is het verhaal. In een verhaal is het verband tussen vroeger, heden en toekomst een causale. Ze vormen een reeks gebeurtenissen die, zo meent de verhalenverteller, met elkaar te maken hebben. En dat verband, dat is een verhaal.

14 Een verhaal bevat drie elementen. Ten eerste heeft een verhaal **karakters**. Karakters – ook wel ‘personages’ – zijn de actoren in een verhaal: ze doen dingen omdat ze dingen “willen”. Dit betekent echter niet dat karakters altijd menselijk of bewust zijn. Sommige karakters zijn een collectief, zoals een organisatie of een sociale groep. Karakters hoeven zelfs niet te leven. Zoals we later zullen zien, zijn er waterverhalen waarin de zee wordt neergezet als een karakter met een missie en handelingen. Ook niet-levende objecten of concepten kunnen in verhalen toch karaktertrekken krijgen.

Verhaalkarakters zijn te onderscheiden in verschillende categorieën. Een protagonist – het hoofdpersonage – draagt het verhaal. Als lezers, kijker of luisteraar volg je in hoofdzaak dit karakter. De antagonist is de tegenstrever van het hoofdpersonage. Deze probeert de plannen van het hoofdpersonage te dwarsbomen. Ten slotte zijn er bijfiguren: karakters die minder prominent zijn, maar toch een rol vervullen in het verhaal. Ze kunnen de hoofdpersonage of de antagonist helpen, of ze moeten juist geholpen worden.

Ten tweede heeft een verhaal een **plot**. Een plot is een opeenvolging van ge-

beurtenissen die iets veranderen voor de karakters. De gebeurtenissen staan niet op zichzelf; ze zijn niet willekeurig. Ze volgen elkaar op omdat er een causaal verband tussen de gebeurtenissen bestaat. Deze oorzakelijke verbanden hebben alles te maken met de karakters van het verhaal. Hun onderlinge acties en reacties drijven een plot voort. Toch is het plot niet een voortdurende actie-reactie-reeks die nooit ophoudt. Aristoteles constateerde al dat verhalen eenzelfde, onderliggende plotstructuur kennen: er is een begin, een midden met een climax, en een einde. De reeks gebeurtenissen start ergens en gaat ergens heen.

Het derde element van een verhaal is een moraal of een **boodschap**. Lezers, kijkers en luisteraars kunnen lessen trekken uit een verhaal. Heldenverhalen maken bijvoorbeeld bepaalde abstracte waarden concreet. Uit het handelen van de protagonist kan het publiek destilleren wat er, op een abstracter niveau, echt toe doet in het leven. Denk aan de held die zijn familie helpt, het land beschermt of strijdt voor de rechten van minderheden. Een tragedie, daarentegen, keert het om en waarschuwt het publiek voor verleidingen en ondeugden, want dan loopt het slecht met je af. Zo kregen de theaterbezoekers in het klassieke Griekenland mee dat je moest oppassen voor hubris oftewel hoogmoed. De goden zouden elk mens straffen die het te hoog in de bol kreeg.

Een verhaal bestaat dus uit karakters, plot en boodschap. Dat geldt ook voor de drie waterverhalen die je kan vinden in de geschiedenis én in onze toekomstscenario's.

	Apocalyptisch	Territoriaal	Amfibisch
Protagonist	Nederlandse natie	Nederlandse natie	Water / Nederlandse natie
Antagonist	Nederlandse natie	Water	Nederlandse natie / water
Plot	tragedie	strijd en overwinning	'boy meets girl'
Les	Wij moeten dit voorkomen.	Wij moeten het water onderwerpen.	Wij moeten leren leven met water.
Emotie(s)	angst; schuld	trots	nederigheid
Deltarescenario	negatie andere scenario's	Zeewaarts	Meebewegen

tabel 1 – Schematisch overzicht van de drie waterverhalen

4. Apocalyptisch verhaal

Nederland is verdwenen in de golven. Misschien steekt er nog een Euromast bovenuit en hier en daar een kerktoren, net als op de achttiende-eeuwse prenten van overstromingen. Dit soort beelden en beschrijvingen vind je in de theatervoorstelling *Ik hoop op zegen*, in de tv-serie *Als de dijken breken* en in de sociale media-posts van Extinction Rebellion. Het idee dat wereld eindig is en eens vernietigd zal worden, is echter verre van nieuw. Hoewel de originele, vroegchristelijke betekenis van Apocalyps niet geheel negatief was — het einde van de oude, verdorven wereld zou leiden naar een beter, nieuw Koninkrijk — verschoof de betekenis van het concept in de middeleeuwen naar een steeds grimmiger eindoordeel. Cultuurwetenschappers zien dat milieubewegingen en andere onheilsaankondigers de Apocalyptiek van de middeleeuwen herverpakken en een seculiere twist geven.¹¹

In het hedendaagse apocalyptische waterverhaal is de ondergang van Nederland het logische gevolg van onze eigen hubris. We dachten dat we de natuur naar onze hand konden zetten, dat we land eindeloos droog konden malen en dat we

11 O.a. Salvador en Norton, 'The Flood Myth in the Age of Global Climate Change'.

konden produceren en consumeren wat we maar wilden. Maar zoals Icarus die te dicht bij de zon vloog, kreeg de protagonist van het apocalyptische waterverhaal — de Nederlandse natie — het ook te hoog in de bol. Het Water of De Natuur kan in dit type verhaal haast Godachtige karaktertrekken krijgen, inclusief de gerechtvaardigde toorn voor onze collectieve consumptiezonden.¹² Toch is de Nederlandse natie in dit verhaal zowel protagonist als antagonist. Uiteindelijk zijn wij zelf degenen die onszelf ten gronde richten.

Dit verhaal wordt ingezet door allerlei vertellers om het publiek angst aan te jagen. Toch is het niet de bedoeling dat het verhaal leidt tot defaitisme. Integendeel. De vertellers willen Nederlanders ermee wakkerschudden. Op deze manier gebruikten verschillende documentaire- en podcastmakers de Watersnood van 1953 bij de herdenking in 2023. De ramp van, destijds, zeventig jaar geleden werd nu een *worst-case scenario*: als we niets doen aan de klimaatverandering, eindigen we opnieuw hier.

Het apocalyptische verhaal is te vertellen aan de hand van verschillende erfgoedplekken in Nederland. Hieronder geef ik twee voorbeelden: de Plompe Toren van Koudekerke en het voormalig eiland Schokland.

4.1. Plompe Toren van Koudekerke

Vlak naast de dijk aan de Oosterschelde staat hij fier overeind. Dat is ook nog het enige wat er nog van overeind staat. De Plompe Toren is het laatste overblijfsel van het dorp Koudekerke op het eiland Schouwen. Het zuidelijk deel van het eiland ging tussen 1475 en 1650 verloren, inclusief Koudekerke. Het was lang niet het enige dorp dat in de golven is verdwenen. Zeeland telt ruim 200 verdronken dorpen, zo ontdekte de archeologe Nathalie de Visser in 2018. Toen ik haar interviewde stelde ze dat we, Zeeuwen en Nederlanders in het algemeen, veel van die dorpen kunnen leren. Door turfwinning en zoutketen ondergroeven de dorpingen hun eigen land en bestaansveiligheid. Doen we nu, in de klimaatcrisis, niet hetzelfde?

4.2. Schokland

In 1859 vertrokken de laatste Schokkers. Tegenwoordig zijn de huizen op het voormalige eiland midden in de polder enkel nog een museum. Ze vertellen over de gemeenschap die Schokland haar thuis noemde, maar die moest vertrekken omdat wind en water dat thuis meter voor meter opslokte. 588 Schokkers — 302 mannen en 286 vrouwen — moesten herplaatst worden. Velen eindigden in het IJsselstadje Kampen. Daar staat aan de kade van de haven een beeld dat herinnert aan de vluchtelingen. Worden wij, Nederlanders, eens als de Schokkers? Vorig jaar speelde theatergroep Compagnie Dakar op Schokland een voorstelling waarin de acteurs de historische locatie op ingenieuze wijze verbonden aan de huidige dreiging van klimaatverandering.

5. Territoriaal verhaal

‘God schiep de wereld, maar Nederlanders schiepen Nederland.’ Wie dit gezegde precies de wereld in slingerde is onbekend, maar het wordt vaak genoeg herhaald. Met trots. Uit onderzoek in opdracht van het *Historisch Nieuwsblad* bleek dat Nederlanders van alle historische wapenfeiten het op een na trotst waren op de ‘gewonnen strijd tegen het water’.¹³ (Op positie één stonden de prestaties van nationale topsporters.) Het collectieve gevecht tegen de zee is een eeuwenoud motief in Nederlandse literatuur en poëzie.¹⁴ De ingenieur Johan van Veen plaatste zijn Deltawerken in dit verhaal.¹⁵ Hoewel de technieken voor het megaproject nog uitgevonden moesten worden en waterwerken op deze schaal nog niet eerder gebouwd waren, plaatste Van Veen ze heel duidelijk in een lange traditie van Nederlands waterbeheer.

In het territoriale verhaal is er een heldere verdeling van rollen. De protagonist is de Nederlandse natie. De antagonist is het water, meer specifiek de zee. Prenten portretteerden de aartsvijand als een woeste Neptunes, schrijvers en dichters hadden het over ‘de Waterwolf’.¹⁶ In het territoriale verhaal zijn de Nederlandse natie en het water verwickeld in een eeuwenlange strijd. Soms won het water en leden de Nederlanders onder overstromingen, maar uiteindelijk zegeviert de Nederlander. Kijk maar naar Haarlemmermeer. Kijk maar naar de Afsluitdijk. Kijk maar naar de Deltawerken.

Het publiek kan meerdere lessen uit het territoriale verhaal trekken. Ten eerste is het een viering van technologie, menselijke vindingrijkheid en maakbaarheid. Er spreekt een optimisme uit, een mentaliteit van ‘we kunnen dit gewoon fixen!’.

Ten tweede draait het territoriale verhaal om het bundelen van menskracht en middelen in organisaties als waterschappen en, later, nationale overheden. Versies van het territoriale verhaal zijn doordrenkt met oorlogsmetaforiek: de taal en logica van gewapende conflicten wordt toegepast op onze omgang met water. Het publiek wordt daarmee aangesproken als één bedreigd volk dat zich moet verenigen tegen

13 ‘Nationale identiteit: veel trots, weinig kennis: Nederlanders worstelen met het verleden’.

14 Duiveman, ‘Demilitariseer’.

15 Duiveman, ‘Draining the Past’.

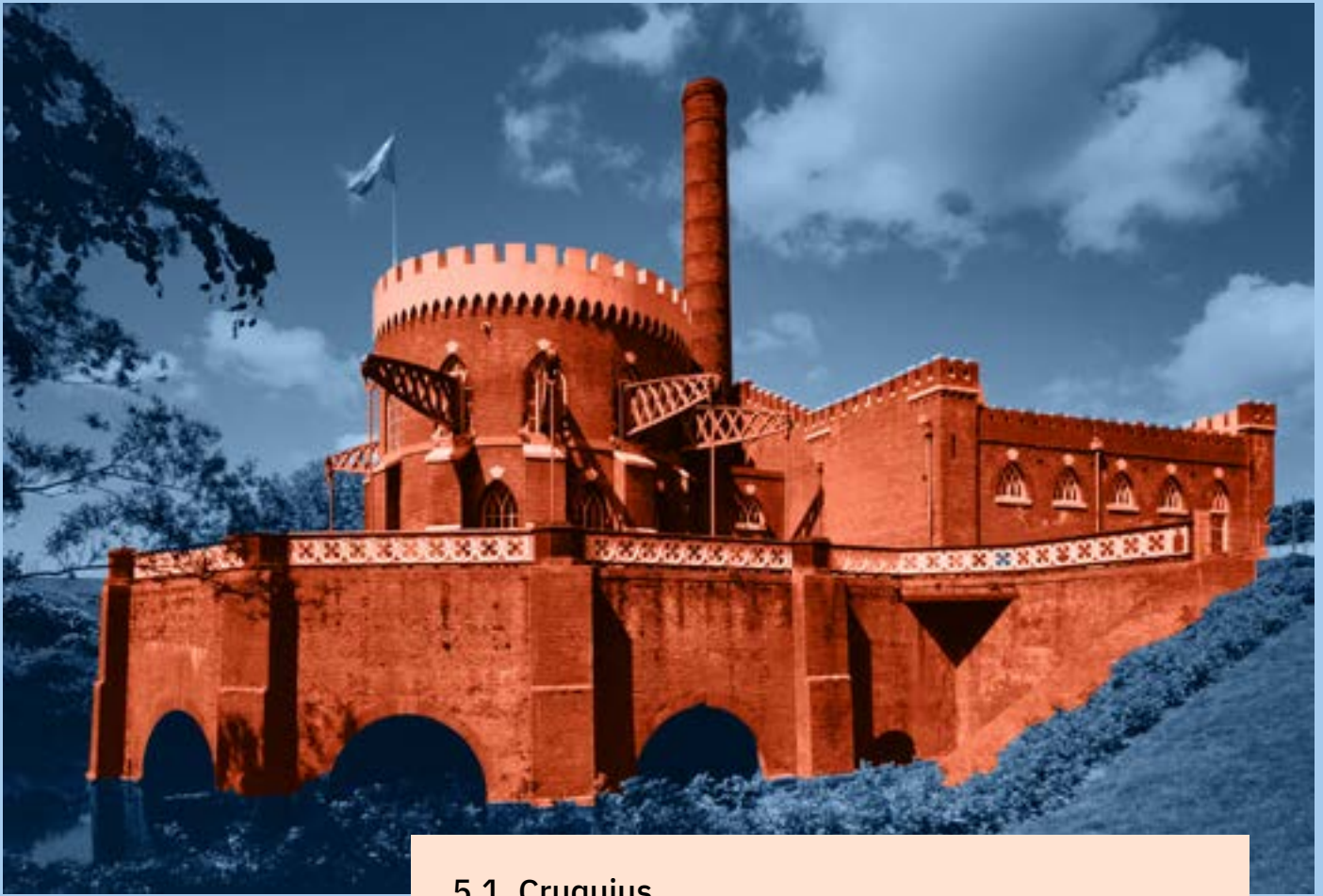
16 Jensen en Hunink, ‘De waterwolf’.

één gezamenlijke vijand.

De derde en meest belangrijkste les is dat Nederlanders de historische missie hebben om land te veroveren op het water. Polderklei is de natie's lotsbestemming. In de logica van de strijd is land 'opgeven' niets anders dan wapperen met de witte vlag naar de aartsvijand. Het is verraad aan de geschiedenis.

Het territoriale verhaal kent een lange geschiedenis en zet zich voort in het scenario Zeewaarts. Zeewaarts zou een megaproject zijn van een schaal die nog nooit is vertoond. Tegelijkertijd is het ook een voortzetting van een traditie. Historische precedentes voor het Zeewaartsscenario zijn elk groots, niet eerder vertoond waterwerk of polderproject. Hieronder licht ik er twee uit: het gemaal Cruquius en de Afsluitdijk.

5.1. Cruquius

In 1849 begon zijn schoorsteen te roken. Net als die van de twee andere gemalen waarmee de Haarlemmermeer in drie jaar werd leeggepompt. Gemaal De Cruquius is een monument van vindingrijkheid en technologie. De grootste stoommachine ter wereld op dat moment werd uit Engeland gehaald om het vervolgens te installeren in een bouwwerk dat ergens tussen kathedraal en kasteel hangt. De neogotische spitsbogen geven het een kerkelijke, heilige connotatie terwijl de kantelen en de ronde torenvorm doen denken aan een fortificatie. Dit gebouw is erop gericht om het 'technologisch sublieme' in mensen op te roepen: verbazing en bewondering voor het menselijk vernuft.

5.2. Afsluitdijk (Het Vlietermonument)

Een rit over de Afsluitdijk blijft onwerkelijk. Links en rechts zie je water, voor je snijdt een bijna eindeloze weg er dwars doorheen. In 1932 werd de Vlieter, het laatste sluitgat, dichtgegooid en veranderde de Zuiderzee in het IJsselmeer. Op dat punt waar de dammen elkaar ontmoetten werd een jaar later het door Dudok ontworpen Vlietermonument onthuld. Vanaf deze toren heb je uitzicht over de Waddenzee en het IJsselmeer. Verder staan er beelden van Cornelis Lely en drie steenzetters: de breinen en de spieren die het mogelijk hebben gemaakt. Hoewel het een relatief bescheiden monument is met weinig opsmuk, vertelt het een trots, territoriaal waterverhaal.

6. Amfibisch verhaal

Tot diep in de negentiende eeuw, zo betoogt hoogleraar waterstaatsgeschiedenis Petra van Dam, leefden boeren in overstromingsgebieden ‘amfibisch’.¹⁷ In hun ‘amfibische cultuur’ hadden ze verschillende tactieken ontwikkeld om om te gaan met regelmatige nattigheid. Hun boerderijen stonden op natuurlijke of kunstmatige heuvels – terpen en wierden – en als het water zelfs daar hun huis bereikte, hadden ze vloedzolders in hun huizen waar ze naartoe konden vluchten. Of ze hadden boten waarmee ze koeien en kinderen naar een hoger punt konden vervoeren. Boeren, zo schrijft Van Dam, waren voorbereid op regelmatige overstromingen. Ze hielden er simpelweg rekening mee.

Beter nog, verschillende historici hebben aangetoond dat steden, waterschappen en lokale inwoners helemaal geen voorstanders waren van polderprojecten.¹⁸ Met het droogleggen van grote waterlichamen verloren rietsnijders en vissers hun inkomen. Verder waren er veel boeren die, door middel van overlaten, met opzet water over hun land lieten stromen in de winter, onder andere om de muizen er vanaf te jagen. Water was dus niet alleen een vijand, maar ook een partner.

24

Het amfibische verhaal grijpt terug op deze oude omgang met water, al geeft het die omgang soms een hypermoderne twist. De futuristische, drijvende huizen zoals die van de Delftse ingenieur Rutger de Graaf en zijn bedrijf Blue21 kennen geen directe, historische precedent, maar passen wel in het amfibische waterverhaal. Meer expliciet voortbouwen op historische tactieken vindt plaats in de Overdiepse Polder (Noord-Brabant). Hier worden er nieuwe huizen op nieuwe terpen gebouwd.

Nieuwe amfibische projecten zouden niet alleen veilig of efficiënt zijn, zo betogen de voorstanders, maar ook ecologische waarde van de omgeving beschermen. Het idee dat je het water niet teveel je menselijke wil moet opleggen is al te vinden in vroegmoderne teksten, dus het kent diepe wortels. Het respect voor de natuur *an sich*, als een fenomeen dat waardevol is in zichzelf, is echter een recenter Europees fenomeen. Liefde voor de natuur is een typisch product van de negentiende-eeuwse romantiek.

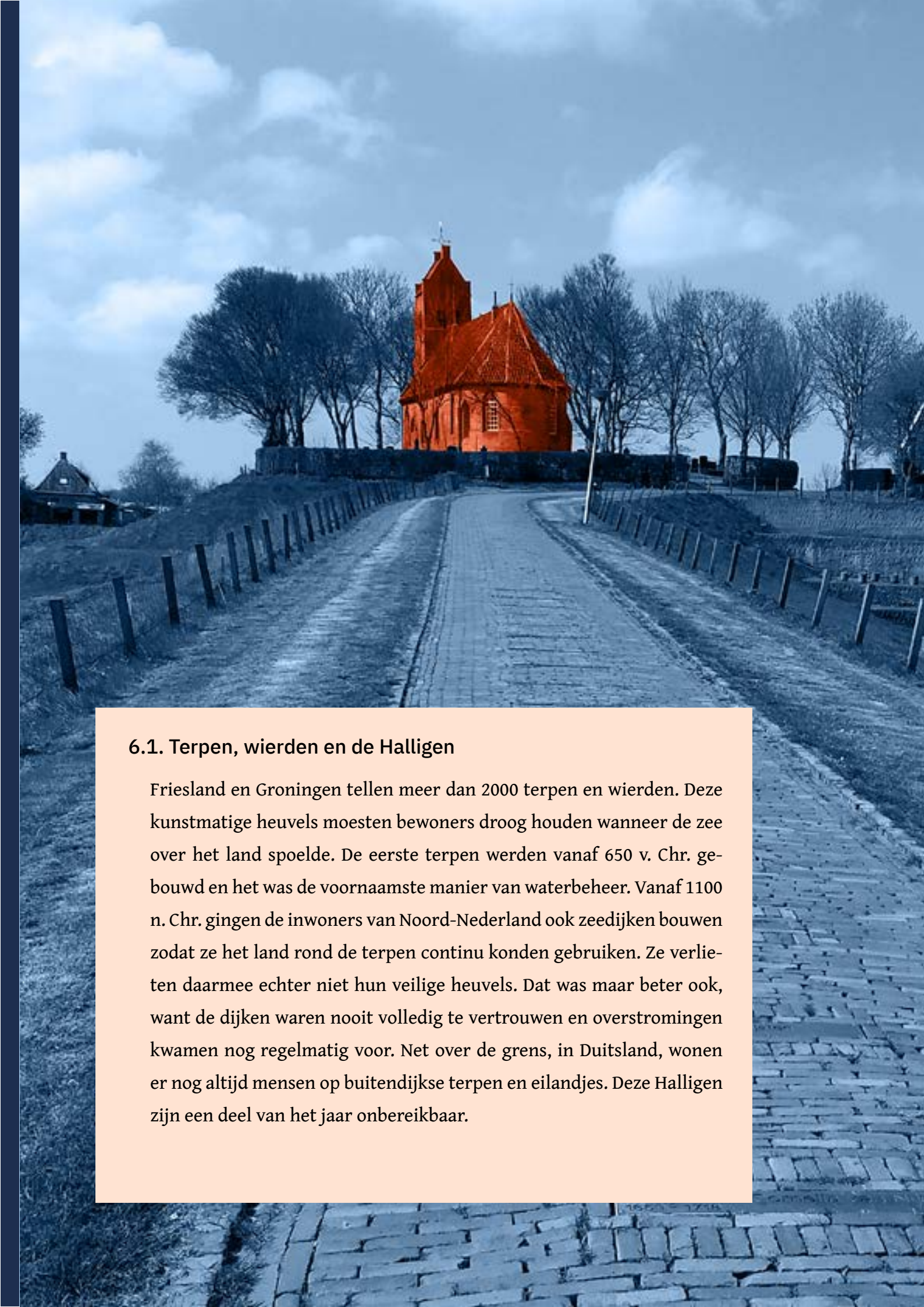
In het amfibische verhaal zijn de rollen van protagonist en antagonist niet scherp

17 Van Dam, *De amfibische cultuur*.

18 O.a. Post, ‘Failure to Drain’.

verdeeld. Enerzijds is de mens, de Nederlander, de protagonist: hij moet leren dat het water niet te beheersen is en dat hij het ruimte moet geven. Anderzijds krijgt water daarmee de meeste handelingsruimte. Je kunt het verhaal op twee manieren vertellen: vanuit de mens en vanuit het water. Afhankelijk daarvan wordt de Nederlander of het water de antagonist. Zo besloot Jelmer Krom, communicatieadviseur van Waterschap Rivierenland, bij een verhaallijnenopdracht die ik hem gaf niet één maar twee verhaallijnen te tekenen. Een lijn was die van de rivier de Linge en een van de mensen die aan de Linge woonden. In het begin van het verhaal volgden de lijnen een diametraal tegengesteld patroon, uiteindelijk kwamen ze samen. Het plot van het amfibische verhaal is er daarmee een van een *romcom*, zo merkte hij op, waarin de hoofdrolspelers elkaar eerst afstoten en uiteindelijk toch opzoeken.

De les van het amfibische verhaal is dat mensen de grenzen van hun kunnen moeten kennen. Dat mag best met technologische oplossingen, maar uiteindelijk is technologie nooit het enige antwoord op de uitdagingen van het deltaleven. Anders dan bij het tragische apocalyptische verhaal, is er hoop binnen die grenzen. Pas als Nederlanders dat inzien en een zekere nederigheid naar het water tonen, kunnen ze er vredig mee samenleven. Ze kunnen er zelfs rustig bovenop dobberen.

6.1. Terpen, wierden en de Halligen

Friesland en Groningen tellen meer dan 2000 terpen en wierden. Deze kunstmatige heuvels moesten bewoners droog houden wanneer de zee over het land spoelde. De eerste terpen werden vanaf 650 v. Chr. gebouwd en het was de voornaamste manier van waterbeheer. Vanaf 1100 n. Chr. gingen de inwoners van Noord-Nederland ook zeedijken bouwen zodat ze het land rond de terpen continu konden gebruiken. Ze verlieten daarmee echter niet hun veilige heuvels. Dat was maar beter ook, want de dijken waren nooit volledig te vertrouwen en overstromingen kwamen nog regelmatig voor. Net over de grens, in Duitsland, wonen er nog altijd mensen op buitendijkse terpen en eilandjes. Deze Halligen zijn een deel van het jaar onbereikbaar.

6.2. Paalwoningen van Marken

Bij wonen op palen denken Nederlanders aan kampongs op Sumatra, niet aan hun eigen land. Toch waren er ook hier, in de Nederlandse delta, paalwoningen. Eind negentiende eeuw waren het eiland Marken en de daar aangegroeide ‘werven’ – terpen – zo goed als volgebouwd. Vanaf dat moment gingen Markenaren huizen op palen bouwen. Als de Zuiderzee weer eens te keer ging, zaten de inwoners hoog en droog. Ze verplaatsten zich dan in bootjes door het dorp.

7. Discussiepunten

7.1. Onzekerheden over de toekomst

De toekomst bestaat enkel in onze rekenmodellen, in onze verhalen en in onze verbeelding. Die laatste, onze verbeelding, heeft echter de grootste moeite met de toekomst. Onderzoeken tonen aan dat we het lastig vinden om verder dan twintig jaar in de toekomst te denken en bij vijftig jaar wordt het vrijwel onmogelijk.¹⁹

Heel gek is dat niet. Je zou het zelfs als terechte bescheidenheid kunnen opvatten. Een van de weinige constanten in de geschiedenis is dat mensen het telkens mis hadden wanneer ze de toekomst voorspelden. We hebben namelijk nooit alle factoren — in futuristenjargon: *drivers* — in de smiezen die de toekomst bepalen. Bij een *wicked problem* als klimaatverandering is dat helemaal het geval. Klimaatonderzoekers komen telkens met nieuwe modellen waarin nieuwe elementen worden meegenomen omdat telkens weer bleek dat ze iets over het hoofd hadden gezien.

28 Maar misschien is één factor, menselijk handelen, nog moeilijker te voorspellen dan ecosystemen, atmosfeersamenstellingen en golfstromen. We verrassen onszelf keer op keer met economische schommelingen, demografische ontwikkelingen en technische innovaties die niemand had voorzien. En misschien verrassen we onszelf nog wel het meest als we expliciete pogingen doen om de toekomst te maken en vorm te geven. Dan worden we altijd geconfronteerd met onverwachte gevolgen. (Volgens een prominente geschiedfilosoof is de hele academische discipline van geschiedenis voortgekomen uit de verwarring die mensen voelden toen ze om zich heen keken en zich verbaasd afvroegen: hoe zijn we hier nu weer beland?²⁰)

De wetenschappers in de *futures studies* proberen rekening te houden met menselijke kortzichtigheid door niet één toekomst uit te denken, maar er altijd meerdere te presenteren. Die scenario's naast elkaar helpen ons om na te denken over de factoren die bepalend zijn voor de mogelijke uitkomsten van onze huidige keuzes. In de Deltarestoekomsten is de zeespiegelstijging ook niet de variabele. Juist factoren als demografie en economie zijn door de onderzoekers meegenomen. Het is veel

19 Tonn, Hemrick, en Conrad, 'Cognitive Representations'; Lorenzoni, Nicholson-Cole, en Whitmarsh, 'Barriers'.

20 Ankersmit, 'The Thorn of History'.

logischer om Zeewaarts te gaan als je een sterke economie hebt en een groeiende bevolking. Wanneer de Nederlandse bevolking krimpt, daarentegen, is logischer om voor Meebewegen te kiezen en wisselpolders en terpen te maken. Je hebt immers niet alle ruimte alle tijd nodig.

Het verleden kan helpen om de toekomst open te gooien. Door de verschillende toekomstscenario's te verankeren in verschillende historische analogieën en verschillende historisch verhalen, zijn de uiteenlopende toekomst en iets minder vreemd. Juist door terug te grijpen naar de vormen van waterbeheersing die er eens zijn geweest, is het mogelijk om meervoudige, onzekere toekomst voor te stellen.

7.2. Angst en hoop

Het apocalyptische verhaal is eng. Proefpersonen ervaren de beelden van dramatische, apocalyptische klimaatveranderingsgevolgen als angstaanjagend.²¹ Nadat ze deze gezien hebben zijn ze het erover eens dat we de dreiging serieus moeten nemen. Maar ondertussen geven ze ook aan dat ze het gevoel hebben dat ze niet heel veel aan de dreiging kunnen doen. Hoe dramatischer de beelden en verhalen, hoe minder *agency* — handelingsruimte — ze denken te hebben. Wanneer mensen het idee hebben dat ze een externe dreiging niet kunnen oplossen, blijkt dat ze intern manieren vinden om ermee om te gaan. Ze zetten de angst om in fatalisme, leggen de schuld bij anderen of proberen de dreiging te bagatelliseren.

Angst, zo betogen onderzoekers, moet je dus doseren.²² Als je het inzet in je klimaatcommunicatie moet je twee dingen in gedachten houden. Ten eerste, je moet ook altijd een handelingsperspectief bieden of iets anders in de boodschap verwerken waardoor mensen hoop houden. Ten tweede, klimaatangst werkt het beste wanneer het persoonlijk en lokaal verankerd is. Een overstroming in Bangladesh is niet alleen geografisch verder weg dan een in Valkenburg, maar de Bengaal voelt ook verder weg dan de Limburger.

Het tweede aspect, identiteiten, komt zo nog aan bod. Het eerste aspect, handelingsperspectieven en hoop, is een lastige. De verschillende scenario's gaan over situaties die pas over meerdere decennia zouden kunnen ontstaan. Mensen kunnen niet nu al, in hun eentje, kiezen voor een toekomst waarin we Meebewegen of Zee-

21 O'Neill en Nicholson-Cole, "Fear Won't Do It".

22 Comba en Starke, 'Climate Change or Catastrophe?'

waarts gaan. Het individuele handelingsperspectief lijkt daarom klein — en dat is het wellicht ook. Het collectieve handelingsperspectief, daarentegen, is er wel. Er schuilt ongelofelijk veel hoop in de Deltaresscenario's. Zeewaarts en Meebewegen zijn uitvluchten uit de Apocalyps. Het zijn verhalen van menselijke en nationale vindingrijkheid en veerkracht. Ook als het uitgedaagd wordt door de stijgende zee kan Nederland voortbestaan.

Apocalyptische toekomstbeelden, verankerd in historische rampspoed, kunnen dus ingezet worden om burgers klimaat- en waterbewust te maken. Toch moeten de burgers het museum, de erfgoedinstelling of de historische locatie niet compleet moedeloos verlaten. Ze moeten weten dat ze (1) door hun eigen gedrag in ieder geval *iets* kunnen bijdragen aan klimaatmitigatie en (2) dat er hoopvolle adaptatiescenario's zijn waarin de Nederlandse natie kan voortbestaan. Dat kan offers vragen, juist ook van hedendaagse Nederlanders, maar we kunnen voortbestaan. Zoals we dat al eeuwen doen.

7.3. Waterverhalen en identiteiten

30 In dit hele rapport zijn de Nederlandse natie en staat telkens veronderstelt als een gegeven. Dit geldt breder voor het hele klimaatdebat. In de cartoonverbeeldingen van de verschillende Deltaresscenario's blijven de landgrenzen met Duitsland en België intact. Hoewel het landschap binnen de grenzen verandert, blijven de stipellijntjes tussen ons en de soevereine burenen onveranderlijk. In veel apocalyptische verbeeldingen van de toekomst is dit juist niet het geval. In de voorstelling 'Ik hoop op zegen' transformeert Collectief Blauwdruk het toneelstuk 'Gijsbrecht van Aemstel' van Vondel in een klimaattragedie. In de voorstelling hebben de laatste Nederlanders de keuze om te vluchten en zich bij Duitsland aan te sluiten of ten onder te gaan. Gijsbrecht kiest voor het laatste. Patrick Nederkoorns cabaretvoorstelling 'Hoogtij' uit 2022 begint op een Duitse basisschool waar Nederlandse vluchtelingenkindjes voor het eerst in de klas komen. Hun vaderland is door de golven verslonden.

In al deze toekomstbeelden blijft de Nederlandse natie het uitgangspunt — zelfs ook, of juist, als deze ten onder gaat. De criticus zou opwerpen dat deze nationale navelstaarderij een gebrek aan verbeelding is. De Rotterdamse transitiewetenschapper Jan Rotmans voorziet bijvoorbeeld een toekomst waarin niet langer natiestaten

maar grote metropoolregio's de wereld bepalen.²³ Cultuurbeleid van de Europese Unie is erop gericht om kleinere regionale identiteiten te versterken, in plaats van de nationale. Zoals de natiestaat in de negentiende-eeuw opkwam, kan hij in de eenentwintigste eeuw ook weer verdwijnen.²⁴

De communicatiestrategie van waterschappen is, logischerwijs, niet op de natie gericht. De communicatieadviseurs willen waterbeheer juist persoonlijk en lokaal maken. Waterbewustzijn draait bij hen om burgers erop wijzen wat het water voor de burger zelf en zijn directe omgeving betekent, niet voor de natie. Als het om de lange toekomst van zeespiegelstijging gaat is het echter niet heel gek om naar de natie te grijpen. Dat heeft drie redenen.

Ten eerste is waterbeheer in de hoofden van Nederlandse burgers een voornamelijk nationaal gegeven. Zoals hierboven al is aangehaald is 'de strijd tegen het water' een van de fundamenteën van de Nederlandse identiteit. De Deltawerken, de Afsluitdijk en de Haarlemmermeer zijn prestaties van de verbeelde gemeenschap van Nederlanders, niet van de Zeeuwen, Noord-Hollanders of Friezen. Hedendaagse waterschappen zijn fusieorganisaties die samenvallen met stroomgebieden en vaak meerdere provincies bestrijken. Burgers zullen zich niet direct met deze organisaties identificeren.

Ten tweede kunnen we alleen de collectieve toekomst verzinnen als we uitgaan van een collectief dat die toekomst gaat meemaken. Er moet sprake zijn van wat sociaalpsychologen 'collectieve continuïteit' noemen.²⁵ Dit is het idee dat je onderdeel bent van een sociale groep die niet alleen nu bestaat, maar die ook al een lange geschiedenis achter de rug heeft en een nog langere toekomst voor de boeg. Binnen die sociale groep deel je 'iets' met de generaties voor en na je. In principe zouden mensen die collectieve continuïteit ook in stad, een dorp of een streek kunnen vinden, of in een religieuze groep. Maar al deze identiteiten zijn nu niet zo sterk als ze eens waren.

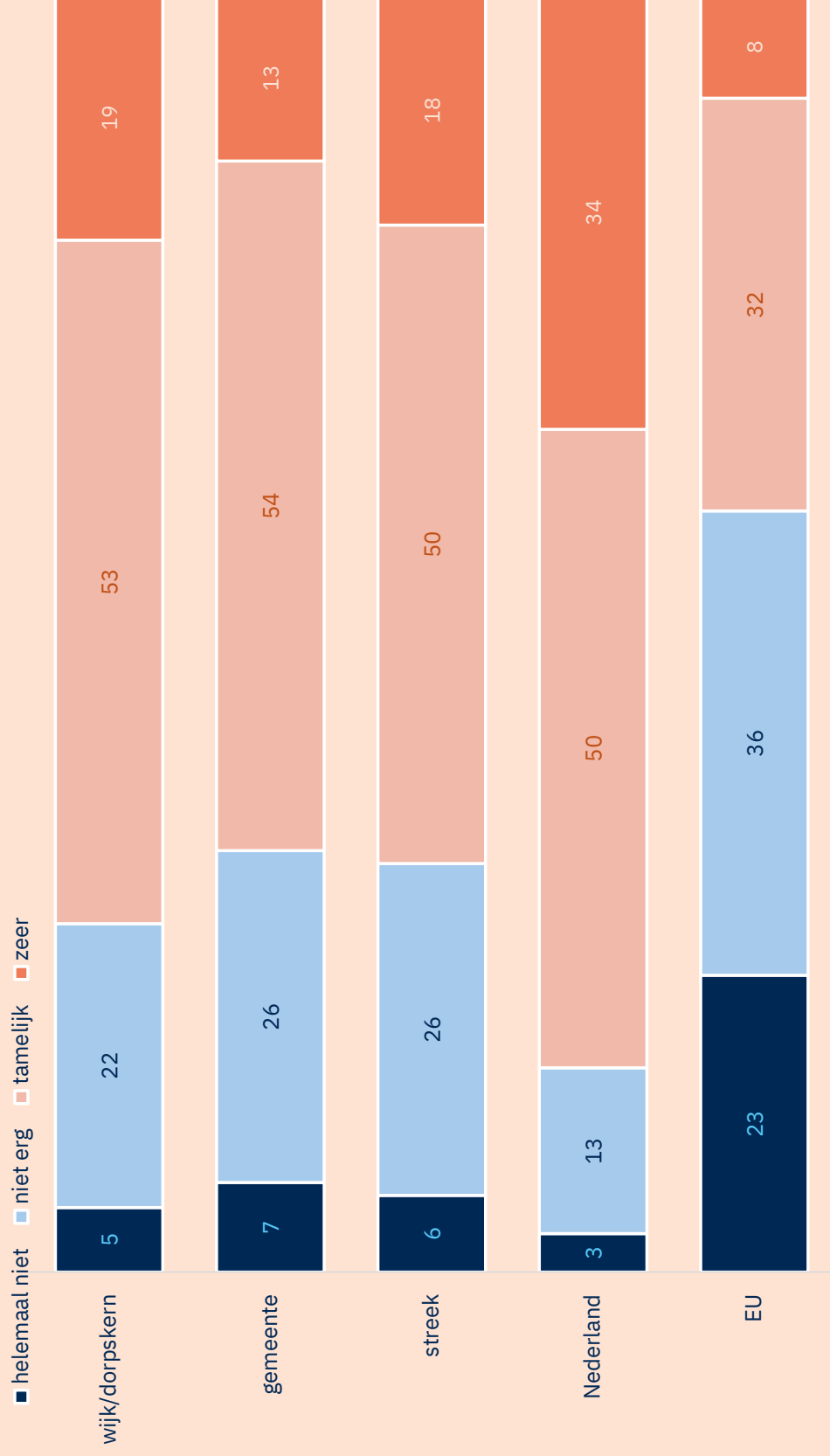
Ten derde blijkt namelijk dat de nationale identiteit voor de meeste Nederlan-

23 Rotmans en Verheijden, *Omarm*.

24 Belangrijke kanttekening: hoewel de natiestaat pas in de negentiende eeuw écht opkwam, bestond het idee van naties — volkeren — al veel langer. De notie van de 'natie' kan dus eventueel ook de staat overleven, zoals het voor de natiestaat ook al bestond.

25 Sani e.a., 'Perceived Collective Continuity'.

Ervaren verbondenheid (%)

figuur 5 - Ervaren verbondenheid met verschillende identiteiten in %, bron: Lokaal Kiezersonderzoek 2022, Sociaal Cultureel Planbureau.

ders een van de belangrijkste groepsidentiteit is die ze bezitten. In een onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau gaf meer dan 80% van de Nederlanders aan dat zij zich verbonden tot zelfs zeer verbonden voelt met Nederland.²⁶ Daarmee scoorde de natie aanzienlijk hoger dan Europa, hoger dan de eigen provincie en zelfs hoger dan de eigen stad of het eigen dorp.²⁷ De Nederlandse identiteit is een taaie. Door een groepsidentiteit aan te spreken waar mensen zich mee identificeren, voelen ze zich ook verbonden met de andere leden, ook de leden ervan in de toekomst. Beter nog, ze voelen zich verantwoordelijk voor hun lot.²⁸ Wat ver lijkt wordt zo toch persoonlijk.

In het programma dat ik hieronder voorstel wordt het lokale en het nationale met elkaar verbonden. Enerzijds gaat het heel duidelijk om de toekomst van Nederland. Anderzijds worden die toekomst gekoppeld aan concrete, tastbare locaties in kustelijk en voormalig-kustelijk Nederland. Het lokale wordt daarmee onderdeel van een grootser verhaal, zowel in tijd als plaats. Het nationale neemt tegelijkertijd een heel concrete, lokale vorm aan op specifieke locaties.

26 Toegegeven, we weten dat de antwoorden in dit soort onderzoeken sterk beïnvloed worden door de context. Als je als Groninger een Drenth tegenkomt en die Drenth vraagt wat je bent en waar je weg komt dan zal de Groninger zeggen dat hij een Groninger is. Of, wellicht nog preciezer: Bedumer. Als diezelfde Groninger op *road trip* is in de VS zal die in Houston zeggen dat hij Nederlander is, of misschien zelfs wel Europeaan. Op het moment dat een landelijk instituut als het CBS je vraagt wat je bent, ben je wellicht iets sneller geneigd om 'Nederlander' te zeggen dan 'Bedumer'. Toch denk ik dat de statistieken niet helemaal onzinnig zijn en wel iets zeggen over hoe Nederlanders naar zichzelf kijken.

27 Vermeij en Schyns, 'Nederland vanuit de regio', 17.

28 Lieven, *Climate Change and the Nation State*.

8. Advies

Met het Kenniscentrum van het Watersnoodmuseum als basis kunnen er ‘routes’ worden uitgestippeld langs verschillende herinneringsplekken – *lieux de memoire* – waarmee waterschappen en erfgoedinstellingen verschillende waterverhalen vertellen. De routes hebben als doel om niet één verleden en één toekomst te presenteren, maar juist meerdere opties aan te bieden. Narratief pluralisme is het uitgangspunt. Het bijbehorende materiaal moet burgers actief uitdagen om verschillende verledens op meerdere toekomst te projecteren. Zie je dit nog eens gebeuren? Wat kunnen we van de voorouders leren? En kunnen we dit nog of kunnen we dit opnieuw?

De routes kunnen verschillende vormen aannemen. Hieronder geeft ik drie voorbeelden. De eerste is een virtuele route waarbij mensen via een docureeks worden meegenomen naar verschillende herinneringsplekken door heel Nederland. De tweede is een fysieke fietsroute door een specifieke regio in Friesland.

34

8.2. Voorbeeldproject 1: Nationale reportagereeks op YouTube

De eerder genoemde herinneringsplekken liggen door heel Nederland. Burgers kunnen deze niet in één rit bezoeken, waardoor ze altijd maar een of twee van de drie waterverhalen meekrijgen. Een alternatief zou een vierdelige reportagereeks op YouTube zijn waarin verschillende locaties langskomen, historici hier over het verleden vertellen en natuur- en sociaalwetenschappers er de toekomstscenario's uiteen zetten. Elke aflevering zou een van de waterverhalen kunnen vertellen om vervolgens, in een slotaflevering, de balans op te maken. Kunnen we lessen uit verschillende verledens samenbrengen?

8.3. Voorbeeldproject 2: Fietsroute Waterland van Friesland

Waterschappen en erfgoedinstellingen kunnen samen regionale fietsroutes uitdenken waarin ze de drie waterverhalen vertellen. Een goede start zou de VVV-regio Waterland van Friesland zijn, welke volledig in Wetterskip Fryslân valt. Op een fraaie fietstocht van maximaal drie uur – exclusief bezoek aan de locaties – kunnen bezoekers de volgende drie locaties bezoeken.

1. **Verloren Elahuizen (Bezoekerscentrum Mar en Klif in Oudemirdum)**

Dit bezoekerscentrum bij het Nationaal Landschap Zuidwest-Fryslân vertelt over het ontstaan van het meer Fluessen waarin, in de zestiende en zeventiende eeuw, het zes kilometer lange lintdorp Elahuizen werd verzwolgen. Deze plek kan het decor zijn van het apocalyptische waterverhaal.

2. **Het Woudegemaal**

Het Woudegemaal in Lemmer is het grootste stoomgemaal ooit gebouwd. Het werd geopend in 1920. Inmiddels is het een UNESCO Werelderfgoedlocatie, maar het werkt ook nog als gemaal. De machines houden de Friese boezem op peil en beschermen daarmee, indirect, ook de Brekkenpolder. Deze herinneringsplek vertelt het territoriale waterverhaal, want het viert menselijk vernuft en maakbaarheid.

3. **Terpdorp Allingawier**

Naar verluid het mooiste terpdorp van Friesland. Van oorsprong was het een vissersdorpje, inmiddels ligt het in een polder. Deze plek vertelt het amfibische waterverhaal waarin bewoners zich aanpasten naar het water, in plaats van het water te temmen.

8.3. Voorbeeldproject 3: Bustour IJsseldelta

Op een zelfde wijze als de fietsroute in het Waterland van Friesland, kunnen de waterschappen Drents Overijsselse Delta en Zuiderzeeland, in samenwerking met erfgoedorganisaties, een bustour opzetten. Deze gaat langs de volgende drie locaties:

1. **Museum Schokland**

UNESCO-werelderfgoedlocatie Schokland vertelt het verhaal van het eiland dat in 1859 ontruimd werd. De woelige Zuiderzee spoelde het eiland stukje bij beetje weg, totdat het simpelweg te gevaarlijk werd. Wordt Nederland een soort Schokland in het groot?

2. **Stoomgemaal Mastenbroek**

Een van de eerste stoomgemalen — 1855 — in een van de oudste polders van Nederland. Het gebouw is nog nagenoeg intact. Dit gemaal is een monument van technisch vernuft en maakbaarheid.

3. **Museumboerderij Kampereiland**

Museumboerderij Erf 29 is een terpboerderij uit de negentiende eeuw. Daaronder liggen echter resten die teruggaan tot de vijftiende eeuw. De boerderij, gelegen op een 'belt' — het lokale woord voor 'terp' — laat zien dat de inwoners waren voorbereid op de regelmatige overstromingen vanuit IJssel en Zuiderzee. Moeten we weer zo amfibisch worden?

9. Bronnen

9.1. Geïnterviewden

Jessie Berteloi	Watersnoodmuseum
Karel Feenstra	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Jelmer Krom	Waterschap Rivierenland / Unie van Waterschappen
Elise van Melis	Museum De Cruquius
Ineke Setz	Rijkswaterstaat
Nathalie de Visser	Provincie Zeeland
Tim van Wessel	Watersnoodmuseum

9.2. Advies

Kees Buitendijk	Socires
Ward Huetink	Socires
Lotte Jensen	Radboud Universiteit
Lisa Mandemaker	Stichting Toekomstbeeld der Techniek
Bram De Ridder	CORVUS Historical Consultancy
Tim van Wessel	Watersnoodmuseum

9.3. Geciteerde literatuur

Ankersmit, Frank. 'The Thorn of History: Unintended Consequences and Speculative Philosophy of History'. *History and Theory* 60, nr. 2 (2021): 187-214. <https://doi.org/10.1111/hith.12202>.

Assmann, Jan. 'Memory and Culture'. In *Memory: A History*, onder redactie van Dmitri Nikulin, 325-49. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Assmann, Jan, en John Czaplicka. 'Collective Memory and Cultural Identity'. *New German Critique*, nr. 65 (1995): 125-33. <https://doi.org/10.2307/488538>.

Boer, Joop de, Hasse Goosen, en Dave Huiteman. 'Bewust werken aan waterbewustzijn: Studie naar de rol en relevantie van het begrip waterbewustzijn voor het waterbeleid'. Amsterdam: Instituut voor Milieuvraagstukken, Vrije Universiteit, oktober 2003.

Chambers, Josephine. 'Around the Future in Eighty Worlds'. *Utopian Pulses* (blog), 28

- maart 2024. <https://www.uu.nl/en/opinie/around-the-future-in-eighty-worlds>.
- Comba, Femke, en Alain Starke. 'Climate Change or Catastrophe? Examining the Use of Fear Appeals by Climate Scientists'. *Tijdschrift Voor Communicatiewetenschap* 52, nr. 4 (2024): 408-33. <https://doi.org/10.5117/TCW2024.4.003.COMB>.
- Dam, Petra van. *De amfibische cultuur: Een visie op watersnoodrampen*. Amsterdam: VU University Press, 2010. <https://research.vu.nl/en/publications/de-amfibische-cultuur-een-visie-op-watersnoodrampen>.
- Duiveman, Adriaan. 'Demilitariseer de polder: Oorlogsmetaforiek, geschiedschrijving en de toekomst van de Nederlandse delta'. In *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging*, onder redactie van Lotte Jensen en Adriaan Duiveman, 38-47. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2020. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/224832>.
- . 'Draining the Past: The Dutch Delta Works as History's Climax in Johan van Veen's Dredge, Drain, Reclaim (1948–1962)'. *International Journal for History, Culture and Modernity* 12, nr. 3 (2024): 295-326. <https://doi.org/10.1163/22130624-20240007>.
- Ghilani, Djouaria, Olivier Luminet, Hans-Peter Erb, Christine Flassbeck, Valérie Rosoux, Ismee Tames, en Olivier Klein. 'Looking Forward to the Past: An Interdisciplinary Discussion on the Use of Historical Analogies and Their Effects'. *Memory Studies* 10, nr. 3 (2017): 274-85. <https://doi.org/10.1177/1750698017701609>.
- Haasnoot, Marjolijn, Ferdinand Diermanse, Jaap Kwadijk, Renske de Winter, en Gundula Winter. 'Strategieën voor adaptatie aan hoge en versnelde zeespiegelstijging: Een verkenning'. Delft: Deltares, september 2019. <https://www.deltacommissaris.nl/documenten/publicaties/2019/09/30/verkenning-deltares---strategieen-voor-adaptatie-aan-hoge-en-versnelde-zeespiegelstijging>.
- Jensen, Lotte. 'De strijd tegen het water in woord en beeld: Verbindingen tussen heden en verleden'. In *Welke verhalen vertellen we? Narratieve strategieën rondom waterbeheer en zeespiegelstijging*, onder redactie van Lotte Jensen en Adriaan Duiveman, 6-13. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2020. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/227330>.
- . *Water: A Dutch Cultural History*. Vertaald door Nancy Forest-Flier. Nijmegen: Radboud University Press, 2024. <https://doi.org/10.54195/ASQH4249>.
- Jensen, Lotte, en Vincent Hunink. 'De waterwolf en de Hollandse leeuw. Drie zeventiende-eeuwse gedichten over de drooglegging van het Haarlemmermeer'. *Accolade* 39 (2021): 108-21.

- Lieven, Anatol. *Climate Change and the Nation State: The Case for Nationalism in a Warming World*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
- Lorenzoni, Irene, Sophie Nicholson-Cole, en Lorraine Whitmarsh. 'Barriers perceived to engaging with climate change among the UK public and their policy implications'. *Global Environmental Change* 17, nr. 3 (2007): 445-59. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2007.01.004>.
- 'Nationale identiteit: veel trots, weinig kennis: Nederlanders worstelen met het verleden'. *Historisch Nieuwsblad*, juni 2018. <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/49574/nationale-identiteit-veel-trots-weinig-kennis.html>.
- O'Neill, Saffron, en Sophie Nicholson-Cole. "'Fear Won't Do It": Promoting Positive Engagement With Climate Change Through Visual and Iconic Representations'. *Science Communication* 30, nr. 3 (2009): 355-79. <https://doi.org/10.1177/1075547008329201>.
- Post, Anna-Luna. 'Failure to Drain: Expert Resistance and Environmental Thought in the Seventeenth-Century Dutch Republic'. *Past & Present*, 2024, gtae039. <https://doi.org/10.1093/pastj/gtae039>.
- Rosenfeld, Gavriel D. 'Multiple Pasts, Converging Presents, and Alternative Futures'. *Futures* 36, nr. 1 (2004): 23-43. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(03\)00140-X](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(03)00140-X).
- Rotmans, Jan, en Mischa Verheijden. *Omarm de chaos*. Amsterdam: De Geus, 2021.
- Salvador, Michael, en Todd Norton. 'The Flood Myth in the Age of Global Climate Change'. *Environmental Communication* 5, nr. 1 (2011): 45-61. <https://doi.org/10.1080/17524032.2010.544749>.
- Sani, Fabio, Mhairi Bowe, Marina Herrera, Cristian Manna, Tiziana Cossa, Xiulou Miao, en Yuefang Zhou. 'Perceived Collective Continuity: Seeing Groups as Entities That Move through Time'. *European Journal of Social Psychology* 37, nr. 6 (2007): 1118-34. <https://doi.org/10.1002/ejsp.430>.
- Stoknes, Per Espen. 'Rethinking climate communications and the "psychological climate paradox"'. *Energy Research & Social Science* 1 (2014): 161-70. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2014.03.007>.
- Thiel, Lianne van, en Philine Mol. 'Waterbewustzijn van de Nederlandse bevolking'. Amsterdam: Kantar & Hoogwaterbeschermingsprogramma, 24 januari 2020. <https://klimaatadaptatienederland.nl/en/@237838/waterbewustzijn-van-de-nederlandse-bevolking/>.
- Tonn, Bruce, Angela Hemrick, en Fred Conrad. 'Cognitive Representations of the Future:

Survey Results'. *Futures* 38, nr. 7 (2006): 810-29. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2005.12.005>.

Vermeij, Lotte, en Peggy Schyns. 'Nederland vanuit de regio'. In *Denkend aan Nederland*, onder redactie van Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen, en Maroesjka Versantvoort, 1-39. Sociaal Cultureel Rapport. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2019.

Voros, Joseph. 'Big History and Anticipation'. In *Handbook of Anticipation: Theoretical and Applied Aspects of the Use of Future in Decision Making*, onder redactie van Roberto Poli, 1-40. Cham: Springer International Publishing, 2017. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31737-3_95-1.

9.4. Verantwoording afbeeldingen

'Dijkdoorbraak bij Haselt, 1825.' Prent gemaakt door Willem van Senus, 1825-1826. Rijksmuseum, Amsterdam. <https://id.rijksmuseum.nl/200553998>

'Het Drijvend Paviljoen, Rotterdam.' Foto genomen door GraphyArchy, augustus 2016. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Drijvend_Paviljoen,_Rijnhaven_Rotterdam_-_GraphyArchy_-_Wikipedia_00056.jpg.

'Zuil van Lely'. Foto genomen door Patrick Stam, 15 mei 2008. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/cermivelli/2494794173/>.

'Schokland: Enserkerk'. Foto genomen door Harry_NL, 31 maart 2013. Flickr. https://www.flickr.com/photos/harry_nl/41290860551.

'Overstroming van het Bergse Veld in het Land van Heusden, 15 november 1775.' Prent gemaakt door Noach van der Meer, 1775-1776. Rijksmuseum, Amsterdam. <https://id.rijksmuseum.nl/200231949>.

'Plompe toren.' Foto genomen door Chris06, 18 april 2017. Wikimedia Commons. https://nl.wikipedia.org/wiki/Plompe_Toren_%28Koudekerke%29#/media/Bestand:Plompe_Toren6b.jpg

'Relief van de stenenleggers.' Relief in brons ontworpen door Hildo Krop, 1933, Afsluitdijk. Foto genomen door Gouwenaar, 6 mei 2013. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Afsluitdijk_relief_monument.jpg.

'Cruquius'. Foto genomen R. Hoogewoudt (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed), mei 2003. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Overzicht_van_het_gebouw_-_Cruquius_-_20356843_-_RCE.jpg.

‘Vlietermonument.’ Foto genomen door Johann H. Addicks, 23 april 2006. Wikimedia Commons. https://www.wikidata.org/wiki/Q2086229#/media/File:Abschlussdeich_Aussichtsturm_01.jpg

‘Hegebeintum.’ Foto genomen door Sjaak Kempe, 20 april 2019. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/sjaakkempe/47598165942/>

‘Grote Werf van Marken.’ Foto genomen door Txllxt TxllxT, 1 augustus 2010. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marken_-_Zereiderpad_-_View_SW_on_Grotewerf.jpg.

Colofon

Tekst

dr. Adriaan Duiveman

Vormgeving

dr. Adriaan Duiveman

Realisatie

CORVUS Historical Consultancy

Faculteit Letteren, KU Leuven

Blijde Inkomststraat 21

3000 Leuven

België

Ontvanger

dr. Tim van Wessel

Kenniscentrum Watersnoodmuseum

Weg van de Buitenlandse Pers 5

4305 RJ Ouwerkerk

Nederland

Publicatiedatum

13 februari 2025

Met dank aan

Onderzoek voor dit *green paper* is verricht met de financiële steun van het Niels Stensen Fellowship.

